

DEVIANT XULQ-ATVOR SOTSIOLOGIYASI

Toxirova Nigina Toxirovna

Илмий рахбар: Аллаберганов Азизбек Сапарбоевич

Annotatsiya: maqolada insonlar faoliyati hatti-harakatlari va xulq atvorlarini ijtimoiy me'yorlari haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy me'yor, xulq, axloq, qonun, ichkilikbozlik, alkogolizm, kasallik, g iyohvandlik.

Jamiyatda insonlar faoliyati hatti-harakatlari va xulq-atvorlarini ijtimoiy me'yorlar boshqaradi. Ijtimoiy me'yor - jamiyat boshqaruvining ajralmas qismi bo'lib, shaxs yoki ijtimoiy guruh xulq-atvorini muayyan ijtimoiy muhitga moslashtiruvchi qoidalar majmuidir. Ijtimoiy me'yorning xulqiy, axloqiy, diniy hamda urf-odatlariga oid turlari mavjud. Ijtimoiy me'yorning afzalligi shundaki, yoshligidanoq muayyan moslashtirib borilgan shaxslar ko'pchilik tomonidan qabul qilingan tamoyillar doirasidan chetga chiqmaydi va boshqalardan ham shuni kutadi. Jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilmasdan, balki unga to'siq bo'luvchi me'yordan og'ish holatlari ham mavjud bo'lib, sotsiologiyada bu narsa «Deviantlik holatlari», undan tug'iluvchi xulq-atvorni «Deviant xulq-atvor» deb nomlanadi. Deviant xulq-atvor jamiyatda o'rnatilgan axloq me'yorlariga mos kelmaydigan insoniy faoliyat yoki hatti-harakat, ijtimoiy hodisa bo'lib, yolg'onchilik, dangasalik, o'g'irlik, ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'z joniga qasd qilish va boshqa ko'plab shu kabi holatlar ushbu xulq-atvor xususiyatlari hisoblanadi. Deviant xulq-atvor deganda quyidagilar nazarda tutiladi:

A) Jinoyatchilik. Muayyan davlatda o'rnatilgan qonun va me'yorlarga nisbatan ayrim shaxslarning salbiy munosabati jinoyat, mazkur shaxs esa jinoyatchi hisoblanadi.

V) Ichkilikbozlik. Alkogolizm - spirtli ichimliklarga patalogik o'rganib qolish bilan tavsiflanuvchi kasallik.

S) Giyohvandlik. Giyohvand yoki unga tenglashtirilgan vositalarga doimiy ruju qo'yish va tibbiy ko'rsatmalarsiz iste'mol qilish.

D) Fohishabozlik.

Ulardan tashqari, xalqimizda mahalliychilik, urug'-aymoqchilik boqimandalik kabi salbiy holatlar ham me'yordan chekinishning diqqat talab ko'rinishlaridan hisoblanadi.

Deviant xulq-atvor bir shaxsning salbiy xulq-atvordan iborat faoliyatini, shuningdek, muayyan guruhning og'ma xulq-atvorlarini ham ifodalovchi tushunchadir.

Ma'lumki, ijtimoiy me'yor va ulardan chekinishlar haqidagi qarashlar insonning ijtimoiylashuv jarayoni bilan bir vaqtda paydo bo'lgan. Qadimgi xalqlarning diniy-mifologik tasavvurlari, xususan Misr, Hindiston va Xitoy diniy qonun qoidalaridagi axloqiy me'yorlar bu sohadagi dastlabki qarashlar edi. Ushbu «Qonunlar»da barcha huquqlar insonga xudolar tomonidan beriladi va qonun buzuvchilarni xudolar jazolaydi, deb hisoblangan.

O'rta asrlarda aholi me'yorlari diniy qarashlar tahsiri ostida rivojlandi va ulardan chekinish diniy nuqtai-nazardan baholangan. Yevropada xristian dini barcha sohada hukmronlik qilgan bo'lsa, Sharq dunyosida axloqiy huquqiy me'yorlar va ular haqidagi ta'limotlar islom falsafasi ta'sirida rivojlandi. XVIII asr mutafakkirlari ijtimoiy me'yoriy va undan chekinish muammosini yanada chuqurroq tahlil qildilar.

Shaxslarda yuz beruvchi deviant holatlarning paydo bo'lishi shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan 3ta omilni ko'rsatish mumkin. Bular shaxs xususiyatlari, muammoli holat va ijtimoiy nazorat institutlaridir.

a) Shaxs xususiyatlarining shakllanishida asosan 3ta omil muhim ahamiyat kasb etadi, bular:

- irsiy omillar;
- psixofiziologik omillar;
- shaxsning bilim darajasi.

b) Muammoli vaziyat shunday holatki u sub'ektdan yechimini talab qiladi, uning yechimi ijtimoiy me'yorlarda ko'rsatilgan bo'lsada, u yoki u sabablarga ko'ra, ushbu me'yorlarni qo'llash qiyinroq bo'ladi.

Eng katta muammoli vaziyat ziddiyatli holatlarda, ya'ni turli shaxslar yoki guruhlarining manfaatlari bir-birilariga to'qnash kelganda yuz beradi. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki o'z joniga qasd qilishlarning 40 foizi oilaviy mojarolardan paydo bo'ladigan ziddiyatlar oqibatida sodir etiladi. Jamiyatda shaxs shakllanishiga ta'sir etuvchi muammoning va uni hal qilish imkoniyatlarining murakkabligi darajasiga ko'ra muammoli holatning 4ta asosiy holati ko'zga tashlanadi:

1. Hech qanaqa muammo yo'q holat, bunday holat hech qanaqa qaror qabul qilishni talab qilmaydi;

2. Muammo bor, biroq qiyinroq yoki osonroq bo'lsada, uning yechimi ham ijtimoiy me'yorlarda ko'rsatilgan holat;

3. Mavjud muammoni sub'ekt ijtimoiy me'yorlar doirasida hal qila olmaydigan holat;

4. Muammoni hech qanaqasiga hal qila olmaydigan holat. Ushbu turlicha holatlar keng ko'lamda biridan ikkinchisiga o'tib turadi. Jamiyat a'zolari shaxsiy nuqtai-nazarlarining shakllanishiga, ularning deviant xulq-atvorga nisbatan ijtimoiy faol munosabatlarini tarkib topishiga tarbiyaviy jarayonlar uchun bevosita mutasaddi shaxslar, tashkilotlar rahbarlarining o'rnini va roli kattadir. "Ba'zilarga mumkin, boshqalarga mumkin emas", "Hozir yaxshi ertaga yomon" va shu kabi munosabat holatlarining ikkilamchi fe'l-atvor shaklida, ya'ni parallel standartlar yo'nalishida amal qilishiga izn berish juda xavflidir, shu boisdan har qanday holatlarda ham mansabdor shaxslar turli jamoat tashkilotlari va mehnat jamoalarining rahbarlari, pedagog-tarbiyachilar, qonunni himoya qiluvchi tashkilotlar vakillarining xulq-atvor me'yorlarini buzishi qat'iy qoralanadi.

Deviant xulq-atvor turlariga kiruvchi ichkilikbozlik, giyohvandlik, o'z-o'zini o'ldirishlar bilan bog'liq ijtimoiy illatlarning har biri yuzaga kelishi va ijtimoiy oqibatlariga ko'ra mohiyatdan farqli jihatlarga egadir.

Birinchi farq, ijtimoiy zararli odatlarning uzoq davom etishi deviant xulqi turmush tarzining uzviy bo'lagiga aylanib ketishidan iborat bo'ladi. Doimiy oilaviy kelishmovchiliklar, oila va atrof-muhitdan norozilik, ishdagi tushunmovchiliklar va hokazolar, bularning bari mavjud vaziyatni o'zgartirishga urinadi. Bu o'rinda ijtimoiy institutlardagi kamchiliklar, shu jumladan, ziddiyatlar rivojlanishining oldini oluvchi va ularga qarshi kurashuvchi ijtimoiy nazorat tizimlari ham salbiy rol o'ynaydi.

Ikkinchi farq, yuqoridagi holatlarni hal qilishning ma'lum qiyinchiliklarga egaligidir. Ma'lumki, har qanday holatda ham, ko'p "qurbon" berib bo'lsada, to'g'ri yechimga erishish mumkin. Lekin hamma gap shundaki, sub'ekt "qurbon" bera oladimi: xotini (yoki eri) bilan ajrashib keta oladimi yoki yo'qmi. Qat'iy qarorga kela olmay, ko'pincha sub'ekt o'rin bosuvchi vositalarga, ichkilik va giyohvand moddalarga murojaat

etadi. Biroq bu yo'l ziddiyatning chuqurlashuviga va turmush tarzini zararlantiruvchi faktorga olib keladi.

Shaxsning ijtimoiylashuvi jarayoni jamiyatning va atrofdagi odamlarning qat'iy nazorati ostida amalga oshadi. Insonlar bolalarni faqat o'rgatibgina qolmasdan xulq-atvor me'yoriy talablarining to'g'ri bajarilishini nazorat etishadi va bu bilan ijtimoiy nazorat vakili vazifasini bajarishadi.

Agar nazoratni yakka shaxs amalga oshirsa, bu individual tavsifga ega bo'ladi va agar butun bir jamoa, oila, do'stlar, maktab, mahalla tomonidan amalga oshirilsa, ijtimoiy tavsifga ega bo'ladi, hamda ijtimoiy nazorat deyiladi.

Ijtimoiy nazorat vakillari insonlar xulq-atvorini boshqarishning eng muhim vositasi bo'lib, diviant xulq-atvorining oldini olishda ham ushbu jamoalarning o'rni katta bo'ladi.

Inson tarbiyasida eng birinchi va eng muhim ijtimoiy nazorat instituti bu - oiladir. Farzand tarbiyasida va barkamol avlodni shakllantirishda sog'lom oila muhitning o'rni beqiyosdir. Keyingi yillarda yurtimizda oila haqida sog'lom avlod haqida o'ylash, oilani mustahkamlash borasida bir qancha ishlar amalga oshiriladi. Bola tug'ilgan kunidan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini angelaydi, his etadi.

Inson hatti-harakati, xulq-atvori va faoliyatini ta'lim muassasalari, mahalla, mehnat jamoasi, umumdavlat miqyosida esa, huquqni muhofaza etuvchi organlar (sud, prokuratura, militsiya) ham nazorat qilib boradi va ushbu shaxsga nisbatan ijtimoiy nazorat institutlari vazifasini bajarishadi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. - Т.: Ўзбекистон, 2017. – Б. 146
2. Умаров А. Мутолаа маданияти: шахс, жамият, тараққиёт. - Т.: Фан, 2018.-194 б.
3. Социология. Учебник. 2-е изд. Под редак. проф. Н.Г.Скворцова. М, Проспект, 2016, 352с.